

UOT 1(09)

**TASAVVUF ARAŞTIRMALARININ TÜRKİYE'DEKİ
ÖNCÜ İSMİ: SÜLEYMAN ULUDAĞ**

Prof. Dr. Salih Çift

Bursa Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

(Türkiye)

DOI:10.30546/ifs.2021.2(37).122

Giriş

İslam'ı daha ziyade sûfiler aracılığıyla tanıyan, benimseyen ve onların yorum süzgecinden geçen bir anlayış üzerinden bu dini yaşayan Türklerin asırlar boyunca tasavvufî düşünceyle olan irtibatları çok güçlü olmuştur. Geçmişte İran ve Anadolu coğrafyasında Selçuklular; Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'da Osmanlılar; Orta Asya'da Timurlular, Hindistan'da Bâbürlüler; Mısır'da Memlükler ve sonrasında Kavalalılar gibi hanedanlıkların egemen oldukları dönemlerde tasavvufî düşünceyi önemsemeleri ve çeşitli kaynaklarla sûfileri desteklemeleri bu durumun en belirgin göstergesi olarak kabul edilmelidir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında tasavvufî hayat ve tarikatlarla ilgili olarak çıkarılan kanun ve akabinde yaşananlar bir tarafa bırakılacak olursa Türkiye'de halkın tasavvufa olan ilgisinin ve teveccühünün büyük oranda devam ettiği söylenebilir. Modern dönem Türkiye'sinde popüler seviyede olduğu gibi akademik düzeyde de tasavvufun tarihsel boyutuna ve düşünce yapısına yönelik bilimsel araştırmalar giderek artan bir ivmeyle devam etmektedir. Bununla paralel olarak zaman içerisinde ilgili alanda ihtisas sahibi olan çok sayıda yetkin bilim insanı yetişmiştir. Türkiye'de, özellikle son elli yıllık zaman diliminde, tasavvufî ilgili çalışmalarında öne çıkan isim ise Süleyman Uludağ'dır.

Türkiye'de Osmanlı bakiyesi olan ilk nesil hocaların eğitiminden geçerek çeşitli yükseköğretim kurumlarında akademisyen olarak çalışan tasavvuf araştırmacıları arasında Süleyman Uludağ'ın konumu tartışılmazdır. Gerek düşünce yapısının şekillenmesi sürecinde etkili olan isimler, gerek elli yılı aşkın bir süre içerisinde ortaya koyduğu çalışmalar ve yetiştirdiği bilim adamlarıyla Uludağ Türkiye'de İslamî ilimler alanında iz bırakan sayılı âlimlerden biridir. Bu yazıda Süleyman Uludağ'ın kısa bir biyografisi verildikten sonra bilimsel çalışmaları üzerinde durulacak ve en nihayet asıl uzmanlık alanı olan tasavvufa dair görüşleri özetlenecektir.

Süleyman Uludağ'ın Kısa Biyografisi

Süleyman Uludağ 1937 yılında Amasya'nın Akyazı köyünde dünyaya geldi. Aslen Gürcü kökenli olan babasının adı Ahmet annesinin ise Emine'dir. Uludağ'ın dedesi Osmanlı-Rus savaşının ardından Batum'dan Anadolu'ya göç etmişti. İlk çocukluk dönemlerinde dinî bilgilerini evde ebeveyninden edinen Uludağ, çoğunlukla annesinin okuduğu ve kendisinin de can kulağıyla dinlediğini belirttiği *Siyer-i Nebî*, *Ahmediyye* ve *Mevlid* gibi Anadolu insanının din anlayışının şekillenmesinde etkili olan metinlerle de bu dönemde tanıştı. İlköğretim tahsilini köyünde bulunan ilkokulda tamamlayan Uludağ bu evrede bir taraftan da temel dinî bilgiler ve Kur'ân eğitimi aldı. Çeşitli nedenlerle eğitimine ara verdikten sonra nispeten ileri bir yaşta iken 1956 yılında Çorum İmam-Hatip Okulu'na kaydolmuş Uludağ okul derslerinin yanı sıra mevcut şartlarda ulaşabildiği hocalardan başta Arapça olmak üzere çeşitli takviye dersleri aldı. Süleyman Uludağ 1963 senesinde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne kaydoldu ve 1967'de buradan mezun oldu. Uludağ bu dönemde de Enstitü dersleri hâricinde kendisini yetiştirmek amacıyla çeşitli hocalardan istifade etmeye çalıştı. 1970 yılında Ankara'da girdiği sınavı kazanarak Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'ne Tasavvuf Tarihi hocası olarak atanan Uludağ burada tasavvuf dışında çeşitli dersler de okuttu. 1975 senesinde Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'ne tasavvuf hocası olarak tayin edildi. 1982 senesinde Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi sürecinde hazırlamış olduğu *İslam'da Mûsikî ve*

Semâ konulu teziyle 1983'te Doktor unvanını alan Uludağ 1987'de Doçent, 1995 yılında da Profesör oldu. Çok sayıda Master ve Doktora tezi yöneten Uludağ'ın yetiştirdiği sayısız öğrenci hâlen yurt içindeki ve yurt dışındaki çeşitli üniversitelerde akademisyen olarak görev yapmaktadır. Üç çocuğu bulunan Uludağ'ın oğlu ve bir kızı da akademik hayatın içerisinde faaliyet göstermektedirler.

Süleyman Uludağ bilimsel çalışmalarının yanı sıra muhtelif zamanlarda dünyanın farklı coğrafyalarına çeşitli seyahatler gerçekleştirmiş ve bunların bir kısmıyla alakalı gözlemlerini ve tecrübelerini içeren kitaplar neşretmiştir. Uludağ bunun dışında başta atalarının anayurdu olan Batum çevresindeki çeşitli köylerde cami, Kur'ân kursu ve yurt inşası olmak üzere muhtelif türden hayır işlerinde aktif bir şekilde görev almıştır. Yürüyüş, yüzme, trekking ve kampçılık Uludağ'ın bilimsel çalışmalar ve hayır işleri dışında zaman ayırdığı faaliyetlerden bazılarıdır.

Süleyman Uludağ'ın Eserleri

Başta tasavvuf, kelâm, fıkıh ve felsefe olmak üzere İslam düşüncesinin farklı alanlarında telif ve tercüme olmak üzere çeşitli eserler kaleme alan Süleyman Uludağ'ın çalışmalarından bazıları şunlardır:

İslam'da Mûsikî ve Semâ (İrfan Yayınevi, İstanbul 1976),

İslam Düşüncesinin Yapısı (Dergâh Yayınları, İstanbul 1979),

Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi (Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinin tercümesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978),

Şerhu'l-'akâ'id, Kelâm İlmi ve İslam Akâidi (Tefâtânî'den tercüme, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980),

Hakikat Bilgisi (Hücvîrî'nin *Keşfu'l-mahcûb* adlı eserinin tercümesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982),

Mukaddime (İbn Haldûn'dan tercüme, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982-83),

Felsefe-Din İlişkileri: Faslu'l-makâl, el-Keşf 'an minhâci'l-edille (İbn Rüşd'den tercüme, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985),

İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988),

Fahrettin Râzî (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991),

İslam'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler (Marifet Yayınları, İstanbul 1992),

İbn Arabî (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995),

Sûfî Gözüyle Kadın (İnsan Yayınları, İstanbul 1998),

İslam Siyaset İlişkileri (Dergâh Yayınları, İstanbul 1998),

Tezkiretü'l-evliyâ (Ferîdüddîn-i Attâr'dan tercüme, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002),

Tevhidin Sırları (Muhammed İbn Münevver'den tercüme, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004),

Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyâri'l-ehakk (Kâtip Çelebi'den, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008),

Tasavvuf ve Tenkit (Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011),

İslam'da Müsamaha, Faysalü't-tefrika (Gazzâlî'den tercüme, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013),

Tasavvufun Dili (Ensar Neşriyat, İstanbul 2016).

Süleyman Uludağ'ın Düşünce Yapısının Şekillenmesinde Etkili Olan İsimler

Süleyman Uludağ'ın düşünce yapısının ve dolayısıyla muhtelif meselelere dair fikirlerinin şekillenmesi sürecinde tesiri bulunan isimleri üç gruba ayırarak incelemek mümkündür. Buna göre birinci grupta İbn Haldûn (ö. 808/1406), Taşkoprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), Dâvûd-ı Kayserî (ö. 751/1350) gibi uzak geçmişte yaşayanlar yer alır. İkinci gruba teşkil edenler yakın geçmişte yaşayan Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1934), Mehmed Âkif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı'dır (ö. 1946). Özellikle Yüksek İslam Enstitüsü talebeliği sırasında hocalığını yapan ve kendisinin belli hususlardaki etkilerinden özel olarak bahsettiği isimler son gruba teşkil etmektedir. Yüksek İslam Enstitüsü'ndeki eğitimi evresinde ders aldığı ya da bir şekilde kendilerinden istifade etme imkânı bulduğu isimlerden sitayişle bahseden Süleyman Uludağ'ın bilhassa zikrettiği hocalarının önemli bir bölümü hem yaşadıkları dönemde tanınan hem de fikirleri ve kaleme aldıkları eserleriyle sonrasına iz bırakan şahsiyetlerdir. Mümtaz Turhan (ö. 1969), Zeki Velidi Togan (ö.

1970), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Nihad Sami Banarlı (ö. 1974), Muhammed Tâvî et-Tancî (ö. 1974), Mahir İz (ö. 1974), Hilmi Ziya Ülken (ö. 1975), Muhammed Hamidullah (ö. 2002) bunlardan bazılarıdır.

Yukarıda sözü edilenlerin tamamı hakkında burada bilgi verilmeyecektir. Bunlardan yalnızca Uludağ'ın düşünce yapısının şekillenmesi aşamasında ciddi tesiri bulunduğu tespit edilenler üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Bahis konusu ilim erbabı arasında İbn Haldûn ilk sırada yer almaktadır. Kendisinin “geniş tecrübelerle sahip ve bütün şer’î ilimlere vâkıf, akılcı, hür düşünceli ve içtimâiyatçı bir dâhî”; “en feci hâdiseleri, katliamları ve hunharca işlenmiş cinayetleri bile hislerine kapılmadan gayet soğukkanlı, çok rahat ve gerçekçi bir şekilde tasvir edebilen örnek bir tarihçi” şeklinde tanımladığı İbn Haldûn’u o henüz İmam-Hatip Okulu’nda öğrenciyken tanıyıp eserlerini okumuştur. Uludağ, Yüksek İslam Enstitüsü’ndeki eğitimi sırasında hocası olan ve kendisinden sitayişle bahsettiği, daha ziyade ilmî neşirleriyle tanınan ünlü Faslı âlim Muhammed Tâvî et-Tancî gibi bir İbn Haldûn uzmanıyla karşılaşmasının bu büyük mütefekkiye olan ilgisinin daha da artmasına vesile olduğunu belirtmektedir.

Şu halde, Süleyman Uludağ’ın, en azından belli bir dönemdeki düşünce yapısının ana hatlarını tespit etmenin en kestirme yolu onun İbn Haldûn’un çeşitli meselelere dair görüşlerini değerlendirirken ortaya koyduğu yorumlara vâkıf olmaktan geçmektedir. Kendisi İslamî ilimlerin doğuşunu, gelişmesini ve o günkü durumunu bir sosyolog gözüyle âlimâne bir şekilde inceleyen İbn Haldûn’un ilgili konulardaki fikirlerinin son derece önemli olduğunu düşünür. Zira ona göre, taklitçiliğin ve nakilciliğin ulemânın iliklerine kadar işlediği asırlarda yaşamış olan bir fıkıhçının veya bir kelâmcının fıkıh ve kelâm sahasında yazdıkları ciltler dolusu kitaplardansa İbn Haldûn’un aynı konularda kaleme aldığı mahdut yazılar çok daha faydalıdır. Çünkü İbn Haldûn bahis konusu meseleleri izah ederken tenkitçi bir tavır takınmış, İslamî ilimlerin tarihsel süreç içerisindeki seyrini göstermiş, yeni ve faydalı tespitler yapmıştır.

İbn Haldûn’un özellikle kelâmcılara karşı tavır alırken benimsediği yaklaşımın önemli olduğunu düşünen Uludağ söz konusu disiplinin bir ilke olarak benimsediği “akılla nakil tearuz ettikte akıl evvel nakil onunla müevvel” şeklindeki anlayışa karşı çıkmasını takdirle karşılar. O, İbn Haldûn’un burada selef yolunu benimseyerek isabet ettiğini düşünür. Süleyman Uludağ, İbn Haldûn’un bu doğrultudaki fikirleriyle din ile aklı ve aklın ürünü olan ilimleri saha ve sınır itibarıyla yekdiğerinden ayırdığını, her ikisine de kendi tabii hudutları ve sahaları dâhilinde tam istiklal verdiğini, dini akla, akli ilme boğdurmadığını, akla da dine de geniş bir hürriyet tanıdığını, bu suretle hem düşünceli ve ilmi hem de dini ve inancı serbestiyete kavuşturduğunu savunur.

İbn Haldûn’un Türk düşüncesi üzerindeki tesiriyle ilgili olarak dile getirilen görüşlerin abartılı olduğunu savunan Uludağ, Osmanlı ulemâsının özellikle *Mukaddime*’den yararlanmaları yanında eseri Osmanlı Türkçesine tercüme etmiş olmalarının bu büyük mütefekkiyi layığıyla anlamış oldukları anlamına gelmediğini iddia eder. Zira onun kanaatine göre, Osmanlılar’daki ilmî ve fikrî hayat *Mukaddime*’deki fikirlerin mahiyetini lâyıki veçhiyle anlayabilecek, ehemmiyetini takdir edebilecek bir seviyede değildi. Dolayısıyla İbn Haldûn Türk ilim âlemi tarafından geniş ölçüde yeniden ama çok geç keşfedilmiş bir İslam mütefekkidir.

Diğer taraftan Uludağ, lâik bir devlet düzenine, millî bir anlayışa, Batı medeniyetine ve hilafetin ilgasına taraftar olanların İslam dünyasında en çok İbn Haldûn’a dayandıklarını, Cemâleddîn Efgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Musa Cârullah Bigi (ö. 1949) gibi ıslahatçılarla yenilik taraftarlarının İbn Haldûn’dan istifade etmeye çalıştıklarını, buna karşın muhafazakâr ve statik bir siyaset takip eden II. Abdülhamid’in ıslahatçı düşünce ve faaliyetlere kaynaklık etme durumunda bulunan *Mukaddime*’yi yasak kitaplar arasına aldığını belirterek İbn Haldûn’un Osmanlı’nın son döneminde bile hak ettiği değeri göremediğini öne sürer.

Genel olarak İbn Haldûn’un şahsına, bilgi birikimine ve yöntemine hayranlık besleyen Uludağ bu durumun meseleleri özgürce idrak edip bunlara dair kendine özgü görüşler üretmesini engellemesine izin vermez. Böyle olduğu için de gerekli gördüğü durumlarda İbn Haldûn’un zayıf taraflarına işaret etme ve belli hususlarda kendisini eleştirme hususunda tereddüt göstermez. Uludağ

bunu yaparken de olabildiğince insaflı bir hareket tarzını benimser. Bu doğrultuda o, öncelikle İbn Haldûn'un bilgi sahasının her insan gibi sınırlı olduğunu ifade ederek okuyucuyu daha sonra işaret edeceği hususları doğru bir şekilde anlayabilmesi için hazırlar ve özellikle ansiklopedik malumat gerektiren konularda eksik ve sınırlı olmamanın imkân dâhilinde bulunmadığını belirtir. O İbn Haldûn'un, hakkında daha çok bilgi sahibi olduğu dinî ve lisanî ilimlerin doğuşunu ilerleyişini ve gerileyip yıkılışını genişçe anlattığı halde aklî ve felsefî ilimler hakkında aynı şeyi yapamadığını, bu konularda çoğunlukla nakilci olmaktan öteye gidemediğini söyler. Ayrıca İbn Haldûn ilimleri ve tarihlerini anlatırken müspet ve tarafsız bir tutum takınmayıp kendine özgü kanaat ve fikirlere sahip olan bir âlim sıfatıyla bazı ilimleri, kanaatleri, fikirleri ve mezhepleri yüceltirken diğerlerini horlayıp saçma bulmuştur. Şer'î ve dinî ilimler noktasındaki eksikliğinin farkına varan İbn Haldûn bu hususlarda kendisini geliştirmeye çalışıp ilgili meseleleri sonradan eserine dâhil etmekle birlikte bunda başarılı olamamıştır. Dahası Uludağ, "eğer İbn Haldûn tasavvuf, kelâm, fıkıh ve tefsir gibi ilimleri de bedâvet ve hadâret esasına göre değerlendirseydi İslam'ın aslındaki sadeliği, saflığı ve doğruluğu daha iyi ortaya koyabilirdi" demek suretiyle onun kendisine göre eksik kaldığı bir başka hususa dikkate çeker.

Uludağ'ın İbn Haldûn'u ciddi şekilde eleştiriye tabi tuttuğu bir başka mesele Sadüddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ile alakalıdır. Uludağ'a göre İbn Haldûn'un Teftâzânî'yi takdir edip adeta ona hayran kalması Teftâzânî'nin aklî ilimlerde gerçekten ileri bir seviyede olduğuna değil kendisinin bu sahada fazlaca tetkikinin bulunmadığına delalet etmektedir. Uludağ, İbn Haldûn'un, Teftâzânî'nin eserlerine vâkıf olduğunu söylediğini fakat bunun ilgili eserlerin fikrî ve edebî değerlerine göre değil, yaygınlaşmış şöhretine uygun mütalaalar olduğunu; hüküm verirken eserlerin gerçek değerinden ziyade bunların cemiyette gördükleri ilgiyi dikkate aldığını bu durumun da kendisini yanılttığını düşünür.

Tasavvufî meselelere bakışı itibariyle genelde İbn Haldûn'a yakın bir yaklaşıma sahip olsa da, Süleyman Uludağ bu kapsamdaki çeşitli meseleler bağlamında kendisinin yaptığı izahlara ve getirdiği yorumlara katılmadığını, söz konusu hususlarda yanıldığını söylemekten kaçınmaz. Örneğin bu kapsamda değerlendirilebilecek olanlardan birinde şöyle der: "İbn Arabî ve onu takip edenlere yaptığı ağır hücumları haklı bulmuyor, sadece değerli tenkitler olarak görüyoruz."

Dinî ilimler yanında başta tıp olmak üzere özel uzmanlık gerektiren alanlarda kendini yetiştirerek çeşitli eserler kaleme almış olan Taşköprizâde Ahmed Efendi, Süleyman Uludağ nezdinde ehemmiyet arz eden bir başka âlimdir. Uludağ'a göre o Osmanlı ulemâsının en gerçekçi ve en basiretli birkaç âliminden biridir. Taşköprizâde'nin çalışmalarının muhtevası felsefe, kelâm ve tasavvufu birleştiren eklektik âlim tipini temsil ettiğine işaret eder ki bu disiplinler Uludağ'ın esas ilgi alanını oluşturması açısından dikkate değerdir. Ayrıca "münevver, şuurlu ve bilgili" şeklinde nitelediği Taşköprizâde'nin, başkalarının dinin tağyiri, tebdili ve tahrifi olarak görüp reddettikleri hususlardan olan "hallerin, yılların ve ayların değişmesiyle dinî hükümlerin değişebileceğini" söylemiş olmasını Uludağ bilhassa önemser. Bununla birlikte tıpkı İbn Haldûn'a yönelik tavrında olduğu gibi Uludağ gerekli gördüğü yerlerde Taşköprizâde'yi eleştirme hususunda tereddüt göstermez.

Uludağ'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde tesiri olan diğer bir isim Kâtip Çelebi'dir. Taassubun çeşitli dinî gruplar arasında ileri düzeyde çatışmaların yaşanmasına sebep olduğu bir dönemde yaşayan Kâtip Çelebi dinî fanatizmin her türüne karşı çıkarak buna karşı mücadelesini şeriata ve akla dayanarak gerçekleştirmiştir. Süleyman Uludağ'ın "hür düşünceli, serbest fikirli, akla önem ve ilme değer veren, dinine bağlı, ibadet hayatı düzenli fakat bağınazlığa ve taklitçiliğe şiddetle karşı olan bir âlimdir. Daima şeriat ile hikmet, akıl ile nakil, din ile felsefe arasında uyum görmüştü" şeklinde tasvir ettiği Kâtip Çelebi'nin bu özellikleri Uludağ'ın ona yönelik hayranlığının temel sebepleri olarak gösterilebilir. Uludağ bu denli önem atfettiği Kâtip Çelebi'nin yaşadığı dönemde medrese mensuplarınca değerinin anlaşılamadığını ve "ketebeden (kâtiplerden) biri" diye kendisini küçük gördüklerini belirtir. Oysa Kâtip Çelebi medresede tahsil görmemekle birlikte bu kurumlarda

okutulan ilimleri tamamen öğrenmiş olması dinî düşüncəyi çok iyi bir şekilde dəyərləndirəbilmesine imkân tanımıştır. Bu doğrultuda Uludağ şöyle der:

“Çünkü bir düşünce sistemini, o düşüncenin içinde kalıp ayrıntılarda boğulduktan sonra dəyərləndirmək yerinə, dışında kalıp bilerek dəyərləndirmək çok daha sağlam və isabetlidir. Birçok ilim dalında uzman olup eserlər yazan Kâtip Çelebi'nin dinî düşünce hakkındaki tespitlerinin değeri buradan gelir.”

Uludağ'ın Kâtip Çelebi'nin ilmî yaklaşımı noktasında önem atfettiği bir diğər husus ele aldığı meselelərin tafsilat və teferruatıyla uğraşmadan genel, kapsamlı və sürekli olan esasları araştırmaya çalışıp görüşlərini bunlara dayandırmaya yönəlmiş olmasıdır. Zira Uludağ'a görə “ilimde temel hareket noktası daima genel esas ve kuralların araştırılıp gözetilmesi olmalıdır.” İlimde otorite kabule etməyən Kâtip Çelebi sürekli olarak eleştirel bir yöntem geliştirmenin peşindedir. Bu sebeple Uludağ'ın ifadesiyle “eski câhillerin âlimlərə karşı duyduğu hayranlık onda yoktur.”

Süleyman Uludağ'ın kendisinden sitayişlə bahsettiği isimlər arasında İzmirli İsmail Hakkı da mevcuttur. Uludağ kendisine çok şey borçlu olduğunu ifade ettiği İzmirli'nin özellikle metodolojisinden, meselelərə bakiş tarzından, İslam kültürünü ve ilimlerini dəyərləndirmə şəklinə çox istifadə ettiğini belirtmektedir.

Uludağ Osmanlılar döneminde yaşamış olan âlimlər arasında kendisinin örnek aldığı ve başkalarına tavsiye ettiğini belirttiği sınırlı sayıdaki isim arasında Dâvûd-ı Kayserî de yer alır. Fıkıh ve hadis gibi temel dinî ilimleri tahsildən sonra daha ziyade tasavvuf, kelâm ve felsefe alanlarındaki dirayetiyle temayüz ettiği bilinen ve zâhirî ilimlerle tasavvufu kendinde birleştirdiği kabul edilen Dâvûd-ı Kayserî'nin bu kuşatıcı özelliği Uludağ'ı cezbetmiş olmalıdır. Zira kendisinin önem verdiği ve değər atfettiği diğər isimlerde de bu durum gayet belirgindir.

Mehmed Âkif Ersoy ismiyle henüz ilkokuldayken karşılaşılan, İmam-Hatip Okulu öğrenciliği sırasında *Safahât*'i okuyup bu eserde adeta kendini bulduğunu söyleyen Uludağ yükseköğrenimi döneminde hocası olan ve Âkif'in yakınında bulunan Mahir İz vasıtasıyla onu daha da yakından tanıyıp muhabbetinin arttığını belirtir. O, söz konusu dönemde Âkif'in gerek İslam'la ilgili değərlemelerini gerekse genelde İslam âlemi, özelde Osmanlı toplumu ile ilgili tespit ve tenkitlerini çok beğendiğini; İslam ile ilgili anlatımını, değərlemelerini, yorumlarını ve Müslüman toplumlar hakkındaki tasvirlerini son derece doğru ve başarılı bulduğunu ifade eder. Uludağ, zaman içerisinde başta Sultan II. Abdülhamid'le alakalı tutumu olmak üzere bazı konularda kendisini eleştirmekle beraber aradan yarım asır geçmesine rağmen hâlâ Âkif hakkındaki kanaatini muhafaza ettiğini söylemektedir.

Süleyman Uludağ'ın doğrudan isimlerini zikretmek suretiyle birçok bakımdan kendilerini örnek aldığı ifade ettiği ve bu duruma dair yukarıda çeşitli ayrıntıların aktarıldığı şahsiyetlerin pek çok ortak özelliği mevcuttur. Bu kapsamda bahis konusu zevâtın tasavvuf bağlamında benimsedikleri yaklaşım tarzı da büyük oranda benzeşmektedir. Detaylardaki farklılıkları bir tarafa, dinî hayatın bir realitesi olarak görüp, aşırı diye nitelendirdiklerini dışarıda tutarak, mutedil çizgide gelişen tasavvufu önemsemek ve istifadə edilmesi gereken bir olgu olarak kabul etmek söz konusu isimlerin hemen tamamının üzerinde uzlaştıkları ana husustur. Bir bütün olarak değərlandırıldığında Uludağ'ın da bu minval üzere hareket ettiği söylenebilir.

Süleyman Uludağ'ın Tasavvufa Dair Görüşleri

İslamî disiplinler içerisinde düşünce üretme yetkinlikleriyle öne çıkan tasavvuf, kelâm ve felsefe alanlarına özel bir ilgisi olan Süleyman Uludağ'ın çalışmaları daha ziyade bu sahalarda yoğunlaşmıştır. Doğrudan fıkıh ilmini ilgilendiren yayınları bulunmakla birlikte o “benim fıkıh bilgim bana yetecek kadar veyahut da âyet ve hadisleri tam olarak anlamamı temin edecek kadardır, yoksa mütehasıs bir kişinin fıkıhçılığı kadar değildir” demek suretiyle kendisini bir fıkıh âlimi olarak değərlemmez. Bununla birlikte Uludağ'ın ilgili alandaki yayınlarında sergilediği performans yukarıda yer verilen cümlesinin, asıl uzmanlık alanı olan tasavvufta fazlasıyla önemsenen “tevazu”nun onun şahsına özgü bir yansıması olduğu söylenmelidir.

Süleyman Uludağ akademik kimliği itibarıyla daha ziyade tasavvuf sahasındaki çalışmalarıyla tanındığı gibi bu kapsamdaki üretimi de diğerlerinden daha fazladır. Kendisi akademik bir disiplin olarak tasavvufu seçmesine gerekçe olarak bu alanın fikir ve irfân, edebiyat ve sanat açısından taşıdığı öneme işaret eder. Ayrıca tasavvufun kelâm kadar kendisini tatmin eden felsefî ve teorik bir yönünün mevcudiyeti de bir başka sebep olarak öne çıkar. Bunlara ilaveten Uludağ etki alanı geniş olan tasavvufun bu yönüyle özellikle incelenmesi lazım geldiğini düşünür. Bu alanı tercih edişinin meselenin pratik boyutuyla, yani amelî ve fiilî yönüyle bir ilgisi yoktur. Bir başka ifadeyle o yalnızca işin teorik kısmıyla ilgilenmekte olup tasavvufî uygulamalara hayatında yer vermemektedir. Bununla birlikte Uludağ böylesi bir hayatın yaşanmasına karşı olmadığını da açıkça ifade etmektedir.

Uludağ'ın tanımını itibarıyla tasavvuf “İslam’daki manevî hayatın ve ahlakî değerlerin ismidir.” Onun nazarında tasavvuf, manevî bir hayat olarak, bir gönül hayatı olarak Allah ile kulu arasındaki rahat bir ilişki şeklini ifade eder. Bir başka deyişle insanın içini Allah’a bütün samimiyetiyle, iyisiyle, kötüsüyle açabileceği, her şeyi dile getirebileceği bir imkân alanıdır tasavvuf. Dolayısıyla tasavvuf, sosyal boyutu da mevcut olmakla birlikte esasen nesnel değil öznel; şahsa özeldir, bireyseldir. Şayet tasavvuf nesnel ve sosyal bir olguya dönüştürülmeye çalışılırsa ruhundan çok şey kaybedecektir. Uludağ’a göre şehir hayatının şartlarına uygun olması nedeniyle şehirli insana hitap etmesi ve dolayısıyla bu kültüre sahip olmayanların ilgisini çekmemesi ise tasavvufun bir başka hususiyetidir.

Süleyman Uludağ'ın tasavvufa yaklaşımı noktasında benimsediği yöntem büyük oranda İbn Haldûn’dan mülhemdir. Bu itibarla, Uludağ'ın beyanına göre, İbn Haldûn tasavvufa dışarıdan bakmış, fakat bu sistemi incelerken ona iyice yaklaşmış, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbn Teymiyye’den (ö. 728/1328) farklı olarak peşin ve hissî hükümlerden kendisini koruyabilmiş, tasavvufu olduğu gibi görmeye çalışmış, gördüğü gibi de tasvir etmiştir. Uludağ, hayranı olduğu İbn Haldûn’un tasavvuf hakkındaki görüşlerini tahlil edip bir sonuca bağlamaya çalışırken esasen onun bu olgu karşısında zaman içerisinde farklılaşan bir tavra sahip olduğunu belirtir ve şöyle der:

“İbn Haldûn’un kaleminin ürünü olduğunda hiç şüphe bulunmayan *Şifâ’u’s-sâ’il*’de köklü ama makul ve mantıklı bir tasavvuf aleyhtarlığı, *Mukaddime*’de ise ona nazaran daha gerçekçi ama mutedil ve ölçülü bir tasavvuf aleyhtarlığı vardır.”

Aslında aynı durumun Süleyman Uludağ'ın tasavvufa yaklaşımı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o erken dönem çalışmalarından biri olan *Şifâ’u’s-sâ’il* tercümesinde ve daha sonra neşrettiği *Mukaddime*’de genel olarak tasavvufa hayli ağır ifadelerle adeta meydan okurcasına yüklenmekte ve eleştirilerini dile getirmektedir. Bu kapsamda İbn Haldûn’un sistemini ve kavramlarını kullanmak suretiyle henüz doğuş döneminde ve hemen sonrasında tasavvufta dış tesirlerin kendisini hissettirdiğini söyleyerek eleştirilerine başlayan Uludağ sözlerine şöyle devam etmektedir:

“İlk zamanlarda yabancı kaynaklardan önceleri sızarak, sonraları akarak gelen tasavvuf cereyanı başlangıçta seri ve kesin bir biçimde reddedilmişti. Ama her sahada hadarîlik bedevîliğe hâkim olurken bu sahada durumun başka türlü olması esasen içtimaî açıdan mümkün değildi. (...) İşte bunun sonucu olarak sade ve tabii his ve heyecanlardan ibaret olan hakiki İslam sırrılığı tesirini yitirerek yerini muğlak ve sun’î inanış, düşünüş ve görüşlerden ibaret olan soysuzlaşmış, yozlaşmış ve bozulmuş bir dindarlığa bırakmıştır.”

Bu kanaatlerini dile getirdiği eserle hemen hemen aynı dönemlerde kaleme aldığı bir başka metinde o buradaki görüşüyle bütünüyle çelişen bir yoruma imza atar. Buna göre herhangi bir dış tesir altında kalmadan bir felsefe meydana getirmek için tasavvuftan daha müsait bir zemin yoktur. Zira amel sahibi ve ahlâk esaslarına göre hareket eden sûfî öncelikle ibadet ve taatle meşgul olur, sonra yaptıkları üzerinde düşünür, bunları değerlendirir, daha doğru bir hareket tarzını araştırır ve bu çeşit manevî tecrübe neticesinde kendisinde birtakım bilgiler (mârifet) oluşur. Bu bir tür fiil ve eylemin felsefesidir ki bunun haricî tesirlerle hiçbir ilgisi yoktur. Uludağ'ın nazarında tasavvufun doğuş döneminde İslam dindarlığının esasını teşkil eden amel ve ahlâk ikinci plana itilerek mârifet ve hakikat denilen bilgi konusu birinci derecede önem kazanmıştır. Ona göre bu durum bozulmadan

başka bir şey değildir. Bilhassa tarikatların ortaya çıkıp tekkelerin yayılmasıyla birlikte bozulmanın çapı daha da genişlemiştir. Bu kapsamda Kâtip Çelebi'den yaptığı bir alıntıya istinaden Uludağ tarikatların ve tekke hayatının manevî ve amelî hayatı öldürdüğünü söylemektedir. Asıl büyük sıkıntı ise kendisinin “hulülcü ve ittihadçı” olarak nitelendirdiği ve “panteist” olarak tanımladığı “vahdet-i vücûdcü” ve “vahdet-i mutlakacı” tasavvuf anlayışlarının zuhur etmesiyle gerçekleşmiştir. Zira bu dönemdeki tasavvufun İslam ile ilgisi yalnızca şekilde ve satıhta kalmıştır.

Tasavvuf tarihinde ilk tarikatların teşekkül etmeye başlamalarının hemen akabinde sistematize edilerek tasavvuf muhitlerinde hızla kabul gören vahdet-i vücûd fikri ve dolayısıyla Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hakkında Süleyman Uludağ'ın zaman içerisinde değişime uğrayan kanaatleri söz konusudur. Onun nazarında vahdet-i vücûd meselesi çok münakaşalı bir bahistir ve bu hususta doğru bir kanaate varmak oldukça zordur. Her ne kadar bu düşünceyi benimseyenler vahdet-i vücûdun sonradan ve dışarıdan ithal edilen bir fikir olmadığını beyan sadedinde tasavvufun doğuşundan itibaren sûfilerde mevcut olduğunu söyleyip buna delil olarak da sıklıkla Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848 ?) ait çeşitli sözlere işaret ediyor olsalar da Uludağ bunun doğru olmadığı görüşünü savunur. Böyle olmakla birlikte vahdet-i vücûdun doğuşu sırasında az, gelişmesi sırasında daha fazla yabancı telakkilere ait tesirlerin varlığı kabul edilmelidir. Bununla birlikte Uludağ vahdet-i vücûd düşüncesinin tasavvuf muhiti içinde, daha ziyade dâhilî fikrî ve dinî âmillerin tesiri ile mutasavvıfların orijinal düşüncelerinin bir mahsulü olarak zuhur ettiğine kani olmakta bir beis görmemektedir. Yine de o vahdet-i vücûd düşüncesinin özellikle gelişmesi sırasında zaman zaman istikamet değiştirdiğini ve İslamiyet'le uyuşmayan hedeflere doğru yöneldiğini söyleme ihtiyacı hissetmektedir.

Yukarıda alıntılanan pasajda da görüldüğü üzere bir dönem vahdet-i vücûd anlayışına pek sıcak bakmayan Uludağ nispeten yakın bir zamanda kaleme aldığı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile ilgili bir eserinde olabildiğince ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre İbnü'l-Arabî'yi anlamının en emin yolu onu tasavvuf tarihinin bir halkası olarak görüp bu hareket içinde değerlendirmek ve kendi sistemi içinde yorumlamaktır. Eğer tasavvufa kökten karşı çıkılacak olursa İbnü'l-Arabî hakkındaki tenkitler ancak o zaman haklılık kazanır. Tasavvufu kabul edenlerin onu tenkit etmeleri mümkün olsa bile tümünden reddetmeleri ve tamamıyla İslam dışı kaynaklara bağlamaları mümkün değildir. Nitekim ona göre, İbnü'l-Arabî'nin sistemini hatalı bulan İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) dahi kendisinin evliyadan olduğunu kabul etmek mecburiyetinde hissetmiştir. Uludağ, etrafında zaman zaman sûfilerle muhalifleri arasında hararetli tartışmaların cereyan ettiği “şeyh-i ekber” ifadesini -ihtiyat kaydıyla da olsa- kendine özgü bir tarzda savunur:

“Allah katında sahabeden sonra en büyük velinin kim olduğunu Allah'tan başkası bilmez. Fakat zengin ve bol sezgilere, özgün düşüncelere ve güçlü imgelere en çok İbn Arabî'nin sahip olması itibarıyla onu sırf bu yönden Şeyh-i Ekber addetmek hatalı sayılmaz.”

Bu yeni yaklaşımına uygun şekilde vahdet-i vücûdu tasavvufî bir görüş olarak değerlendiren Uludağ felsefî açıdan ele alındığı taktirde buna “felsefî teori” demenin mümkün olduğunu belirtir. O, monist bir nitelik arz eden vahdet-i vücûdun çeşitli dinî ya da felsefî gelenekler dâhilinde orta çıkan muhtelif monist telakkilerle karşılaştırıldığında özü itibarıyla panteizmle yakın olduğu görüşündedir. Zira pek çok bilgin, düşünür ve araştırmacı vahdet-i vücûdu panteizm terimi ile karşılamışlardır. Bununla birlikte ona göre vahdet-i vücûdun esas itibarıyla panteizm olması onun sair panteist teorilerin aynısı olduğu anlamına kesinlikle gelmemektedir. Uludağ, Philon, Plotinos ve Spinoza'nın kendilerine has bir panteist felsefelerinin var olduğunu ve bunlardan her birinin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan hususiyetlerinin bulunduğu dikkate alınması halinde İbnü'l-Arabî'nin panteizminin de çok farklı bir kültür ortamında üretilmiş özgün bir görüş olduğunun anlaşılacağını ileri sürer. Konuyu bir başka düzleme taşıyan Uludağ aslında “her teizmin panteizm şeklinde yorumlanabileceğini, bu bağlamda görüşlerin mevcut olduğunu ifadeyle şayet bu yaklaşım doğruysa İbnü'l-Arabî'nin panteizmini de İslamî teizmin iyi kavranmış bir şekli olduğunun söylenebileceğini” savunur.

Netice itibarıyla o vahdet-i vücûdu doğru ya da yanlış saymanın ölçüsünün pratik sonuçlar ve fiilî tezahürler olması gerektiğini söyler. Bu itibarla vahdet-i vücûd ve ilgili meseleler ile karşılaşanlar bu kapsamda dile getirilen hususların literal anlamlarına takılıp sahiplerini itham etmeye kalkışmamalı, söz konusu beyanların olumlu sonuçlarına bakıp susmayı tercih etmelidirler. Uludağ açısından meselenin felsefî ve aklî planda tartışılması ayrı bir konudur. Buradan hareketle o zaman içerisinde İbnü'l-Arabî'nin takipçisi olduklarını iddia eden belli kimselerin ya da farklı grupların ibadetler noktasında gevşeklik göstermeleri ya da ibâhîliğe varan fikirler üretmiş olmaları gerçeğinin unutulmaması gerektiğini söyler. Dolayısıyla ona göre çeşitli gerekçelerle İbnü'l-Arabî'yi eleştirenlerin câhil olduklarını söylemek mümkün olmamakla birlikte yeteri kadar esnek ve hoşgörülü olmadıkları da muhakkaktır.

Süleyman Uludağ'ın süreç içerisinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücûd ile alakalı kanaatlerindeki değişikliğe benzer bir farklılaşma tasavvufun geneliyle alakalı görüşlerinde de takip edilebilmektedir. Nitekim yukarıda zikredilen eserlerde ağır ifadelerle tasavvuf eleştirisini dile getirirken hemen hemen aynı dönemlerde kaleme aldığı bir başka eserinde tam aksi istikamette beyanlara yer vermiştir. Burada o “tasavvufta tam bir ifade serbestisi, fikir ve hisleri rahatça beyan etme hürriyeti vardır” demektedir, selefi ve kelâmî yaklaşımı ise bu noktadan hareketle tenkit etmektedir. Ona göre Selefiye ve kelâm adeta insanî düşünce ve duygulara ambargo koymuş, fikir ve hisleri ifade etmeyi kısıtlayan, bazı hallerde yasaklayan kaideler getirmiş, söylenen sözleri sıkı bir kontrole ve sansüre tabi tutmuştur. Bütün bu engelleri cesaretle aşma başarısı ise tasavvufa aittir. Uludağ açısından bu cesaretin meyveleri bilhassa edebiyat alanında devşirilmiş, bu sayede zengin bir külliyat ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan tasavvuf, suları çoğaldığında mecrasına sığmayan ve yatağından taşarak, içinden geçtiği ovaları kuşatan bir nehre benzer. Bu nevi taşkınlıkların bazı geçici mahzurları yanında, araziye verimli kılma gibi kalıcı faydaları da vardır.

Bu doğrultudaki yaklaşımını sonraki çalışmalarında da sürdüren Uludağ önceki görüşlerinde belli oranda değişikliğe gitmeye devam eder. Bu itibarla o daha önce “aklı (...) nasların hizmetine sokmuş, tasavvufun peşine takmış ve bu suretle de tabiatta ve maddî sahada gerçekçi ve doğru neticelere varmasının yollarını tıkamıştır” şeklinde tenkit ettiği Gazzâlî ve diğer bazı mühim sûfilerin akıl anlayışları hakkında bilgi verirken onların övdükleri akıl ile yerdikleri akıl arasında fark bulunduğunu, bunların aklın farklı şekilleri, tavırları ve kullanım tarzlarıyla alakalı olduğunu söylemek suretiyle yeni kanaatini ortaya koyar. Akıl mevzusu ile bağlantılı olarak o özgür düşünme ve düşünülene rahatça ifade etme bakımından tasavvuf alanının diğer İslamî ilimlerden daha geniş bir imkâna sahip bulunduğunu öne sürer. Zira tasavvuf içine kapalı bir sistem olmayıp dışa açıktır ve sürekli açılım halindedir. Bu özelliği onu canlı ve hareketli kılarken mütemadiyen yenilenmesini de sağlamaktadır. Böyle olduğu içindir ki tasavvuf içi boş kalıplardan, kuru kurallardan, sabit düşüncelerden ve özü olmayan birtakım davranış biçimlerinden oluşan cansız, hareketsiz ve anlamsız bir akım değildir.

Son dönemlerde kaleme aldığı çeşitli metinlerde ve kendisiyle gerçekleştirilen birtakım röportajlarda da Uludağ tasavvufa yönelik eski kanaatlerinden uzaklaşan daha mutedil bir yaklaşım sergilemeye devam eder. Bu çerçevede, İslam toplumunda fikrî ve ilmî hayatın gerilediği son dönemlerde tasavvuf cereyanının yaygınlaşmasının ve seviyesi düşen bu cereyanın bir sürü hurafenin kaynağı haline gelmiş olmasının bir gerçek olduğunu ikrar etmekle beraber bu durumun geri kalmışlığın sebebi olmaktan çok sonucu olduğunu söyler. Ona göre sûfi olmayan ulemânın bu sonucun meydana gelmesindeki sorumlulukları mutasavvıflardan daha az değildir. Bu yaklaşımını daha da ileri götüren Uludağ tasavvufun tarihin her döneminde etkili ve faydalı olduğunu belirterek genel anlamda mistisizmin, İslam söz konusu olduğunda ise tasavvufun bulunmadığı bir cemiyetin varlığını düşünemediğini ifade eder. Zira fedrî planda herhangi bir kimse tasavvufa ihtiyaç duymayabilir ama toplumun belli bir kesimi buna mutlaka ihtiyaç duyar.

“Tercih ettiğim yol şudur: Tasavvuf dinî bir gerçektir, İslamî bir gerçektir, tarihî ve sosyal bir gerçektir ve araştırmaya değer bir gerçektir. (...) Burada önemli olan şudur: Tasavvuf aleyhinde şartlanmamış olmak. Eğer tasavvuf aleyhinde şartlanmamışsanız yani kelâm adına, hadis adına,

modernizm adına, çağdaşlık adına tasavvufun zararlı olduğunu söylemiyorsanız, tasavvuf düşmanlığı yapmıyorsanız, objektif bir şekilde bunları inceliyorsanız topluma, dine faydalı bir iş yapılmış olur.”

Süleyman Uludağ'ın tasavvufa yönelik olarak müspet yönde farklılaşan yaklaşımının yanında birtakım çekincelerinin halen varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda o özellikle tasavvufu bir hayat tarzı olarak benimseyip gereklerini yerine getirenlerle ilgili olarak çeşitli uyarılarda bulunur. Ona göre kişinin kendisini tasavvufi anlayışlardan herhangi birine bütünüyle kaptırması tehlikelidir. Zira kayıtsız şartsız tasavvufa ya da tasavvufun bir koluna, mesela vahdet-i vücûd anlayışına, vahdet-i şuhûd, melâmet, Kalenderilik gibi akımların yaklaşımlarına kişinin kendisini kaptırması veya bir tarikata, bütün hakikati onun şümülünde görerek bağlanması, bunun dışında kalan ilimleri tasavvuf adına hafife alması tehlikeli bir duruma işaret etmektedir.

Bu şekilde hareket edilmeden, zahîrî ahkâmın dikkate alınma zorunluluğu da göz önünde bulundurularak esnek bir tasavvuf anlayışının benimsenmesi Uludağ'a göre birçok açıdan faydalı olacaktır. Öyle ki bu durum Müslümanlar arasındaki ilişkileri yumuşatacağı gibi mezhep kavgalarını ve doktriner farklılıklardan kaynaklanan sıkıntıları da bertaraf edecektir. Dahası tasavvufun kendine özgü bu yönü gayri Müslimlerle iyi ilişkiler kurulmasına da imkân tanıyacaktır. Bu doğrultudaki yaklaşımını daha da ileri bir boyuta taşıyan Uludağ tasavvufun uzunca bir zamandan beri gerileme ve hatta çökme halini yaşamakta olan dinî ilimlerin ihyâsı noktasında kendisinden istifade edilebilecek hayli işlevsel bir vasıta durumunda bulunduğunu ileri sürer:

“En iyisi Muhammed İkbâl'den yola çıkarak, onun anladığı manada bir tasavvuf olursa, bütün öbür ilimlere bir hayatiyet bahşedebilir diye düşünüyorum, onlara bir dinamizm verebilir. Onları harekete geçirebilmesi için de Gazzâlî gibi olması lazım sûfilerin. (...) yani birçok ilimden haberdar olmalılar.”

Süleyman Uludağ'ın bu kapsamdaki değerlendirmelerinin bir yönüyle, takip ettiği ana çizgi itibarıyla birçok açıdan benzerlik arz ettiği bazı modernistlerin ilgili hususlara dair teklifleriyle benzeştiğini söylemek mümkündür. Nitekim tıpkı kendisinin adını zikrettiği İkbâl'in de içinde yer aldığı ve genel olarak tasavvufa muhalif tavırlarıyla tanınan modernist düşüncenin önde gelen temsilcilerinden bazıları için, özellikle vahdet-i vücûd fikrinin, sıkıntı yaşadıkları belli konuları çözüme kavuşturma noktasında sığınacak bir liman vazifesi gördüğü bilinmektedir. Bu doğrultuda örneğin ünlü Tatar mütefekkir Musâ Cârullah Bigi (ö. 1949) diğer bazı tasavvuf büyüklerinin ve onların kaleme aldıkları eserler yanında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sini çok yararlı bulur ve yeni fikirlere uyum sağlama noktasında ilhamını bunlardan aldığını söyler. Bu grup dâhilinde değerlendirilen isimlerden biri olan Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914) ise Libya'nın çöl bölgesi Fizan'daki sürgün hayatı sırasında kendisini vahdet-i vücûd fikrine bağlı bir sûfi haline getiren bir dönüşüm tecrübesi yaşamıştır. Kendisi bütünüyle materyalizmi ve ateizmi reddetmeye tahsis ettiği *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?* isimli kitabında felsefi muhakemeleri ile tasavvufi inançlarının neticelerinden oluşan bir sentez ortaya koymaya teşebbüs etmiş ve eserini sûfilerin konuyla ilgili kavramlarını açıklayıp, İbnü'l-Arabî'nin nazariyelerine yer vererek sonlandırmıştır.

Tasavvufun, tarikatların ve özellikle de bu yapıların liderliğini yaptıkları iddiasında olanların günümüz Türkiye'sindeki durumu hakkında çoğu tasavvuf araştırmacısının çeşitli gerekçelerle susmayı ya da olumlu yönde beyanlar ortaya koymayı tercih ettikleri bir ortamda hakikati çekinmeden dile getiren Uludağ bu yönüyle de diğerlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Bu kapsamdaki görüşlerini kaleme aldığı bir neşrinde şunları söylemektedir:

“Tasavvuf tarihini bilmeyen, fikrî gelişmelerden anlamayan ve mensup olduklarını iddia ettikleri tarikatların bile geçmişinden habersiz olan şeyhlerle onların etrafında toplanan müridlerin her tarafı istila etmeye başladığı bir zamanda *Keşfu'l-mahcûb* gibi bir eserin yayımlanması hem dinî hem de içtimaî hayat bakımından hayırlı sonuçlar verecektir.”

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı sonrasında dinî ve tasavvufî hayat ekseninde yaşanan değişimler karşısında birbirinden farklı pozisyonlar alan çeşitli grupların siyaset kurumuyla ilişkileri bağlamında da sözü dolandırmadan konuşan Süleyman Uludağ şeyhlerin siyasete karışmasını, siyaset yapmasını uygun bulmadığını söyler. Zira böyle bir durum toplumda sıkıntı meydana getirecektir. Ona göre,

memleketi kurtarmak şeyhlerin işi değil, dünya işidir. Şeyhlerin bu memleketi kurtarma arzuları varsa şayet bunu mensuplarına ilim-irfan, ahlâk-fazilet, Allah sevgisi öğreterek ve ahirete yönelterek yapmaları gerekir.

Kaynakça

- Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Bilal Yurtoğlu, *Katip Çelebi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Ethem Cebecioğlu, Ali Çınar, Abdülvahit Göktaş, “Süleyman Uludağ’la Sohbet”, *Süleyman Uludağ Kitabı* (haz. Mustafa Kara) içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah’ı İnkâr Mümkün müdür?*, Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi, İstanbul 1327/1909-10.
- Hasan Basri Öcalan, “Süleyman Uludağ Bibliyografyası”, *Süleyman Uludağ Kitabı* (haz. Mustafa Kara) içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 22-39.
- El-Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu’l-mahcûb Hakikat Bilgisi* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- İbn Haldûn, *Mukaddime I-II* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, 1991.
- Mehmet Bayrakdar, “Dâvûd-i Kayserî”, *DİA*, IX, 32-35.
- Mustafa Öcal, “Süleyman Uludağ İle Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi Üzerine Bir Mülakat”, *Süleyman Uludağ Kitabı* (haz. Mustafa Kara) içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Süleyman Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- Süleyman Uludağ, *İslam ve Musiki*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Süleyman Uludağ, “Ön Söz”, *Keşfu’l-mahcûb Hakikat Bilgisi* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 5-8.
- Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Tasavvufun Mahiyeti Şifâ’u’s-sâ’il* içinde (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 19-76.
- Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Felsefe-Din İlişkileri Faslu’l-makâl, el-Keşf ‘an minhâci’l-edille* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 11-56.
- Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 11-43.
- Süleyman Uludağ, “Tasavvuf Açısından Gelenek ve Yenileşme”, *I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı: İslam Gelenek ve Yenileşme* (ed. Adnan Aslan, Ali Murat Yel), İSAM Yayınları, İstanbul 1996, s. 67-76.
- Süleyman Uludağ, “Bir Düşünür Olarak Gazzâlî”, *İslamî Araştırmalar*, 2000, c. XIII, sy. 3-4 [Gazzâlî Özel Sayısı], s. 249-254.
- Süleyman Uludağ, “İslam’da Tasavvuf ve Mevlana’nın Tasavvuftaki Yeri”, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî 800. Yıl* (yay. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 77-81.
- Süleyman Uludağ, “Günümüzde İslam Düşüncesinin Problemleri”, *Çağdaş İslam Düşünürleri* (ed. Cağfer Karadaş), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 37-57.
- Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Evlîya Tezkireleri* (çev. Süleyman Uludağ), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11-42.

Süleyman Uludağ, “İki Büyük Adam Bir Küçük Fikir”, *Bülbülün Şarkısı Mehmet Akif Kitabı* (ed. Mustafa Kara, Bilal Kemikli), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2011, s. 85-92.

Süleyman Uludağ, “Hakîm ve Mütəfəkkir Olarak Muhammed İkbâl”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, yıl: 17, sy. 193 (2013), s. 255-262.

Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 11-76.

Süleyman Uludağ, “Giriş”, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (haz. Süleyman Uludağ) içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 11-75.

Süleyman Uludağ, “Kâtip Çelebi ve Mîzânü'l-Hakk”, *Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyâri'l-ehakk* (haz. Süleyman Uludağ) içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 7-27.

Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *DİA*, LX, 151-152.

Göndərilib: 11.08.21 Qəbul edilib: 19.10.21